

Шаповал Іванна Миколаївна, канд. психол. наук,  
доцент КІДВНЗ(КНЕУ) ім. В.Гетьмана, Прудська  
Олена Вячеславівна, викладач кафедри педагогіки  
та психології КІДВНЗ(КНЕУ)ім.В.Гетьмана

## **Психологічні умови забезпечення адаптації студентів-першокурсників до системи навчання у ВНЗ**

**Актуальність дослідження.** Конкурентоспроможність сучасного вищого навчального закладу визначається якістю освітніх послуг. Але є необхідність визначити сутність поняття «освітні послуги» як психологічного феномену, тобто як процесу навчально-професійної підготовки, яка відбувається в умовах навчально-виховної взаємодії студентів і викладачів. Причому, в цій взаємодії і студент, і викладач виступають як активні учасники, а саме, суб'єкти, що визначають, організують та регулюють свої індивідуальні дії та їхні результати. Таким чином, якість освітніх послуг залежить не тільки від рівня професійної підготовки викладачів ВНЗ, але й від індивідуальної пізнавальної активності студентів.

**Метою даного дослідження** є визначення сутності та вивчення закономірностей формування пізнавальної самостійності як детермінанти забезпечення успішної та ефективної адаптації студентів першого курсу до умов вузівського навчання, яка, у свою чергу, є основою подальшого професійного становлення майбутніх фахівців.

**Результати теоретичного аналізу та експериментального дослідження проблеми.** Розв'язання проблеми професійної підготовки сучасного конкурентоспроможного фахівця потребує організації навчально-професійної підготовки, спрямованої на:

- 1) підвищення продуктивності самостійної інтелектуальної діяльності студента;
- 2) збереження особливостей та подальший розвиток індивідуального стилю інтелектуальної діяльності студента;
- 3) розвиток властивостей особистості студента і, в першу чергу, його активної суб'єктивної позиції в умовах навчально-виховного процесу у вищій школі.

Перший напрямок організації системи підготовки майбутніх фахівців передбачає формування та розвиток пізнавальної самостійності студентів, яка розуміється як якість особистості, що виявляється у потребі

та вмінні набувати нові знання з різних джерел, розкривати сутність понять, знаходити причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати і систематизувати знання, оволодівати способами гностичної діяльності, удосконалювати їх та творчо застосовувати для розв'язання конкретних проблемних ситуацій.

Підвищення продуктивності самостійної інтелектуальної діяльності студента не можливе без одночасного удосконалення індивідуального стилю його пізнавальної діяльності, що є другим напрямком підготовки фахівця. Результатом навчальної діяльності у цьому напрямку є формування у студента професійного мислення, яке виступає як професійно важлива якість особистості та полягає у наступному: виражає ставлення суб'єкта до реалізації завдань професійної діяльності; забезпечує його інтелектуальну та мотиваційну готовність до осмислення явищ, що складають зміст професійної діяльності; визначає напрямок та закономірності процесу формування професійного досвіду.

Таким чином, успішна реалізація завдань перших двох напрямків, а саме: формування високого рівня продуктивної самостійної інтелектуальної діяльності студента з яскраво вираженим індивідуальним стилем; забезпечують розвиток професійно важливих якостей особистості та подальше успішне професійне становлення конкурентоспроможного фахівця.

Очевидно, означене завдання вирішується протягом усього навчання студентів у вищому навчальному закладі, тому ми вважаємо, що процес адаптації студентів до системи вузівського навчання є першим та основним етапом у професійній підготовці, а його успішність визначає особливості реалізації подальшого професійного становлення фахівця.

Студент-першокурсник потрапляє в нову для нього соціально-психологічну ситуацію, що виявляється в нових соціальних умовах вузівської системи навчання, до яких йому необхідно пристосуватися через формування і розвиток певних інтелектуальних та операційних можливостей, які саме і визначаються високим рівнем сформованості пізнавальної самостійності.

Остання забезпечує цілеспрямований процес формування системи знань, способів діяльності по їх застосуванню та надбанню нових, а також складається з наступних структурних компонентів.

Мотиваційний компонент визначає потребу в пізнанні, прагнення до отримання нової інформації, готовність до подолання протиріч, які виникають в процесі пізнання; визначає інтерес особистості до процесу пізнання.

Змістовно-операційний компонент включає володіння суб'єктом системою базових знань, методів, прийомів і способів пізнавальної діяльності, а також методами отримання цих знань.



Вольовий компонент пізнавальної самостійності передбачає як прагнення досягти мету пізнання, так і володіння довільними формами організації та регуляції процесу засвоєння нових знань.

Причиною низьких адаптаційних можливостей студента є несформованість в нього пізнавальної самостійності, а наслідком – тривалий та складний за своєю психологічною природою процес його адаптації до навчання, який супроводжується цілою низкою негативних явищ: сумніви, апатія, стрес тощо, які виражаються у виникненні тривожності.

Тривожність – психічний стан емоційного напруження, неспокою, підвищеної вразливості при утрудненнях в діяльності та спілкуванні, загострене почуття провини та недооцінки себе в ситуаціях очікування, невизначеності, передчуття неусвідомленої загрози.

Висока тривожність призводить до дезорганізації поведінки через відчуття життєвої катастрофи, страху, нервового збудження. Причому особистість не усвідомлює істинних причин своїх страхів, тому починає вбачати причини свого тривожного стану в певних конкретних обставинах та боятися цих обставин. Отже тривожність продукує страхи, але відрізняється від них неконкретністю предмета побоювань, що переживаються.

На інтенсивність тривожності впливає рівень мотивації досягнень, складність задач, дефіцит часу, здатність особистості до емоційно-вольової саморегуляції.

В психології розрізняються тривожні стани (ситуативні) та тривожні властивості (стійкі) як особистісні прояви неспокою. В умовах перших етапів навчання у вищому навчальному закладі першокурсники стикаються з новими обставинами, завданнями, цілями. Тому рівень їхньої ситуативної тривожності в цей час значно підвищується. Постає необхідність сприяти більш успішній адаптації до нових умов, оскільки якщо цей процес відбуватиметься довго і болічно, можлива трансформація тривожного стану в тривожну властивість особистості студента – навчальну тривожність.

Навчальна тривожність – загальний емоційний стан студента, що пов'язаний з різними формами його включення в навчально-виховний процес в системі вищої школи. Змістовими характеристика навчальної тривожності студентів-першокурсників є:

1. Переживання соціального стресу – емоційний стан студента, на фоні якого розвиваються його соціальні контакти у вузі.
2. Фрустрація потреби в досягненні успіху – несприятливий емоційний фон, який не дозволяє студентові розвивати свої потреби в успіху, в досягненні високого результату в навчальній діяльності.
3. Страх самовираження – негативні емоційні переживання ситуацій, пов'язаних з необхідністю саморозкриття, демонстрації себе іншим, демонстрації власних можливостей.

4. Страх ситуації перевірки знань – негативне ставлення і переживання тривоги в ситуаціях перевірки (особливо публічної) знань, досягнень, можливостей.
5. Страх не відповідати очікуванням оточуючих – орієнтація на значущість інших в оцінці власних результатів, вчинків, думок; тривога з приводу оцінок.
6. Низька фізіологічна опірність стресу – особливості психофізіологічної організації, які знижують пристосованість студента до ситуацій стресогенного характеру, а також підвищують вірогідність неадекватного деструктивного реагування на тривожний фактор оточення.
7. Проблеми і страхи у відносинах з викладачами – загальний негативний емоційний фон взаємин з викладачами, який знижує успішність навчання.

Дослідження феномену навчальної тривожності студентів першого курсу та її змістових характеристик відбувалось з використанням модифікованого варіанту методики Філіпса «Шкільна тривожність» та в процесі опитування студентів щодо їхніх емоційних переживань в умовах навчання. В експериментальному дослідженні приймали участь студенти першого курсу всіх факультетів Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана» (738 осіб).

Модифікацію методики здійснено авторами статті відповідно до вікових психологічних особливостей студентів-першокурсників та специфіки навально-виховного процесу у ВНЗ.

Аналіз експериментальних даних за методикою навчальної тривожності показав наступне. Показники таких змістових характеристик, як переживання соціального стресу (33,3%), страх не відповідати очікуванням оточуючих (31,5%), проблеми і страхи у відносинах з викладачами (29,7%) свідчать про те, що студентами умови навчання у ВНЗ не сприймаються як вороже соціальне середовище. Показник фрустрації потреби в досягненні успіху (45,0%) свідчить про недостатню сформованість у досліджуваних внутрішньої мотивації до навчання. Це можна пояснити відсутністю активного ставлення до навчання та недостатньою сформованістю пізнавальної самостійності. Причому, останній висновок ілюструється показниками страху самовираження (74,8%) та страху ситуації перевірки знань (89,5%), які свідчать про невпевненість студентів у собі через рефлексію недорозвинутості відповідних інтелектуальних можливостей, зокрема пізнавальної активності. Показник низької фізіологічної опірності стресу (74,6%) демонструє знижену пристосованість піддослідних до стресогенних ситуацій, до яких вони відносять і ситуації навчальної діяльності у ВНЗ, що може бути причиною деструктивної поведінки студентів-першокурсників.



При опитуванні були отримані наступні результати. 87,2% опитуваних визначили навчальну діяльність такою, що постійно викликає певні емоції. Така ж кількість респондентів визначають емоції, що їх викликає навчання, суттєво важливими для засвоєння навчальної інформації.

Відповідь на питання «Які емоційні стани Ви переживаєте найчастіше під час навчання?» передбачала диференціацію переживань в різних ситуаціях навчальної діяльності: вдома та в аудиторіях інституту.

| № з/п | Емоційні стани | Кількість виборів |                        |
|-------|----------------|-------------------|------------------------|
|       |                | Вдома             | В аудиторіях інституту |
| 1.    | Спокій         | 39,5%             | 34,9%                  |
| 2.    | Зацікавленість | 38,4%             | 34,9%                  |
| 3.    | Інтерес        | 33,7%             | 46,5%                  |
| 4.    | Невпевненість  | 28,0%             | 15,1%                  |
| 5.    | Стрес          | 18,6%             | 14,0%                  |
| 6.    | Відчай         | 16,3%             | 10,5%                  |
| 7.    | Подив          | 16,3%             | 18,6%                  |
| 8.    | Розпач         | 12,8%             | 5,8%                   |
| 9.    | Збудження      | 12,8%             | 8,1%                   |
| 10.   | Задоволення    | 10,5%             | 10,5%                  |
| 11.   | Гнів           | 8,1%              | 3,5%                   |
| 12.   | Гордість       | 7,0%              | 5,8%                   |
| 13.   | Страждання     | 5,8%              | 9,3%                   |
| 14.   | Радість        | 4,7%              | 15,1%                  |
| 15.   | Жах            | 3,5%              | 3,5%                   |
| 16.   | Сором          | 3,5%              | 2,3%                   |
| 17.   | Презирство     | 2,3%              | 0,0 %                  |

Коефіцієнт рангової кореляції між цими двома рядами показників – 0,82 (дуже високий). Це вказує на те, що два ряди майже співпадають, тобто такий особистісний емоційний фон є стабільним для студентів першого курсу на початку їхнього навчання у вищому навчальному закладі.

В процесі опитування було визначено, що позитивні емоції у студентів першого курсу під час навчання можуть викликати чинники, пов'язані:

- з навчальним матеріалом: цікавий навчальний матеріал (74,4%), пояснення, для чого саме потрібні запропоновані знання (32,6%);
- із викладачами: високий фаховий професіоналізм викладача (43,0%), ввічлива манера викладача спілкування зі студентами (37,2%), присмна інтонація та голос викладача (34,9%), привабливий викладач (32,6%);

- з комфортними умовами навчання: психологічними – позитивна оцінка (69,7%), жарт викладача як ілюстрація навчального матеріалу (39,5%), приємна інтонація та голос викладача (34,9%), привабливий викладач (32,6%), матеріальними – комфортні умови для навчання (обладнання аудиторій меблями, освітлення, температурний режим) (31,4%).

Наведені результати експериментального вивчення навчальної тривожності першокурсників та їхніх емоційних переживань, пов'язаних з навчальною діяльністю, підтверджують теоретично обґрунтовану наявність в них низьких адаптаційних можливостей та необхідність їх підвищення. Способом підвищення означених психологічних явищ є формування самостійних інтелектуальних можливостей студентів, завдяки яким вони зможуть не тільки успішно адаптуватися до нової соціальної ситуації навчальної діяльності, але й самостійно виробляти інші види і форми діяльностей, зокрема професійної.

Шляхи формування пізнавальної самостійності студентів-першокурсників є наступними.

1. Формування мотиваційної сфери особистості: свідомої внутрішньої мотивації до навчально-пізнавальної діяльності, позитивного ставлення як до самого навчально-пізнавального процесу, так і до його змісту.
2. Формування когнітивної сфери особистості: здатності цілісно, предметно, категоріально, структурно сприймати інформацію, здатності осмислено запам'ятовувати інформацію, здатності аналізувати і співставляти нову інформацію з тією, яка вже є в досвіді суб'єкта, здатності узагальнювати, класифікувати та систематизувати інформацію, визначати можливості і сфери її застосування.
3. Формування вольової сфери особистості: здатності планувати власну навчально-пізнавальну діяльність та передбачати її результати, здатності довільно регулювати хід власних навчально-пізнавальних дій, здатність коригувати реалізацію передбачених дій та способів їх виконання.

**Висновки.** Перспективи роботи вищої школи щодо розв'язання зазначеної проблеми полягають, насамперед, у створенні системи психологічної служби. Це дасть можливість реалізувати психологічний супровід процесу адаптації першокурсників до навчання, створити необхідні умови для формування в них пізнавальної самостійності, вивільнити викладачів від тих завдань, які вони не можуть здійснити через брак часу на заняттях та через відсутність спеціальної психологічної підготовки. Професійний психолог-консультант може забезпечити: наукове обґрунтування методів навчання та способів їх впровадження в навчально-виховний процес; розробку індивідуальної програми навчальної



діяльності студентів відповідно до способів її організації та прийомів пізнавальної активності; розробку та проведення тренінгового навчання студентів і викладачів; здійснення консультативної і корекційної роботи зі студентами, що є надзвичайно важливим для адаптаційного періоду першокурсників і виступає як один з профілактичних заходів щодо попередження їхньої деструктивної поведінки та особистісних порушень.